

ENQUETE EN INTERVIEW IN HET SOCIALE ONDERZOEK

DOOR

P. H. VRIJHOF

Practisch onderzoek en methodische bezinning zijn onafscheidelijk verbonden. Beide roepen elkaar op. Dit geldt voor iedere wetenschap, ook voor de sociologie. Elke sociale onderzoeker staat onontkoombaar voor de vraag: Hoe benader ik de sociale verschijnselen naar waarheid? Met deze korte vraag is het methodisch probleem in volle zwaarte gegeven.

Deze vraag klemt des te meer, nu de sociale wetenschap in Nederland in een overgangsstadium verkeert en bezig is nieuwe velden van onderzoek te betreden. Vooral de na-oorlogse tijd heeft deze ontwikkeling gestimuleerd en versneld. Allerwege wordt men zich bewust, dat onze samenleving tot in haar fundamenten is aangetast en krijgt men oog voor het kwalitatief menselijke in zovele sociale verschijnselen. Staat, kerk en maatschappij doen een steeds luider beroep op de sociale en psychologische wetenschap, ter verkrijging van inzicht in de zo kwelende problematiek van criminaliteit en moraliteit, ontkerstening en massajeugd, industrialisatie en haar sociale en geestelijke gevolgen, sociale en godsdienstige mentaliteiten en zoveel meer.

Tevoren, d.w.z. vóór 1940, kende de sociografie een beperkter werkkerrein. Het praktisch onderzoek bestond in hoofdzaak uit sociaal-economische en demografische analyses. Wel vielen godsdienstigheid, mentaliteit en groeps karakter reeds binnen de gezichtskring. Doch men benaderde slechts de uiterlijke, kwantitatieve zijde dezer verschijnselen. Vele sociografieën leggen hiervan doorlopend getuigenis af.¹⁾ De noodzaak tot een meer diepgaande bestudering en van specialisatie deed en doet zich steeds sterker gevoelen. In zijn oratie stelt Prof. Groenman uitdrukkelijk vast, dat de sociografie als zuivere wetenschap

¹⁾ vgl. Prof. Dr. A. N. J. den Hollander: Sociografie en sociologie, in „Geestelijk Nederland”, deel II blz. 122 v.v.

zich zal moeten toelagen op facetstudies, waarvan gelukkig reeds verscheidene te noemen zijn. ²⁾

Hoewel de sociografie haar werkterrein dus naar omvang en inhoud ziet uitgebreid, is de vraag naar de methodiek van het sociale onderzoek nog nooit in volle scherpheid gesteld. Wat is hiervan de oorzaak? En waarom is deze vraag juist nu onontkoombaar? Een volledige beantwoording dezer vragen zou veel meer dan één artikel eisen. Daarom zullen wij hier met enkele opmerkingen volstaan.

Het is niet moeilijk aan verscheidene uitlatingen in woord en geschrift van vooraanstaande sociografen te demonstreren, dat de positivistische geesteshouding, die volgens Prof. den Hollander in zijn reeds genoemde overzicht de sociografie kenmerkte, nog van invloed is, althans wat de methodiek van het sociale onderzoek betreft. Men wil zich verre houden van z.g. wijsgerige speculaties en dringt juist nu aan op empirisch onderzoek op verzameling van materiaal. Deze inductieve, onbevooroordeelde feitenverzameling zal het materiaal moeten leveren, waarop de generalisaties der sociologie kunnen bouwen en steunen. Omgekeerd vinden deductieve vooropstellingen en begrippen, waarbuiten de sociologie het evenmin kan stellen, hier hun toetssteen der werkelijkheid. Deze opvatting, die met enkele variaties, de theoretische bagage der meeste sociografen vormt ³⁾, is niet zozeer positivistisch als wel „natuurlijk” in die zin, dat zij de mens en niet het minst de wetenschappelijke onderzoeker, het meest licht, van nature eigen is. Husserl, de originator der fenomenologie, sprak dan ook van de „natürliche Einstellung”.

Geen wonder, dat men in enquête en interview vooral de hulpmiddelen voor het verzamelen van gegevens ziet. Groenman noemt beide typische methoden van inductie. Volgens hem kennen zij dan ook dezelfde problematiek. De moeilijkheden acht hij in hoofdzaak van meer technisch-organisatorische aard. Deze kunnen goddeels worden overvaren door een juiste formulering der vragen, een juiste keuze der berichtgevers, het verzekeren van anonimiteit, het tactisch winnen van vertrouwen e.d.m. ⁴⁾ Ydo spreekt van de „techniek” van het interview. ⁵⁾

²⁾ Prof. Dr. Sj. Groenman: Kanttekeningen bij de voortgang van het sociale onderzoek in Nederland, 1948.

³⁾ Zie b.v.: Prof. dr. J. P. Kruyt: Inleiding tot de sociale wetenschappen, ENSIE III blz. 14; Prof. dr. Sj. Groenman: Methoden der Sociografie, 1950, blz. 117; dr. W. Sleumer Tzn.: Elementen van het groepsleven, 1948, blz. 85 en 86; dr. W. H. Vermooten: De situatie in de godsdienstsociologie, Mensch en Maatschappij, 1947, blz. 137; dr. A. C. de Vooy: Godsdienstsociografische onderzoekingen, in: „Sociologisch Bulletin”, 1948 blz. 85 en 86.

⁴⁾ Groenman, a. w. blz. 117 e.v.

⁵⁾ dr. Ir. M. G. Ydo: Plezier in het werk, 1947, blz. 96.

Ook het bekende Kinsey report geeft over het interview uitsluitend technische aanwijzingen.

Deze opvatting is juist, zolang men zich beperkt tot het verzamelen van kwantitatieve gegevens en ondubbelzinnig te beantwoorden informaties. Inderdaad zijn er brede terreinen van onderzoek, waarop deze inductieve-deductieve werkwijze ons inzicht in de samenhang van verschijnselen kan geven. Dit zijn de demografie, migratieonderzoeken, sociaal-economische en religiografische analyses e.d.m. Hier wordt de mens beschouwd als kwantitatief object in een massa, waarin door statistische analyse zekere samenhangen en regelmatigheden vallen op te sporen. Een goed voorbeeld hiervan vormen de bekende sociaal-economische analyses van Prof. Hofstee.

Anders wordt het, wanneer men meent dezelfde gedachtengang zonder meer te kunnen toepassen voor het onderzoek van kwalitatief sociale fenomenen, waarbij het te doen is om de menselijke inhoud der sociale verschijnselen, zoals de mentaliteit en moraliteit, het groeps-karakter, de massajeugd, de arbeidsvreugde e.d. Dan komen, juist in het praktische sociale onderzoek, allerlei bezwaren m.n. tegen de enquête methode, doch ook tegen het inductieve interview naar voren. Het is niet nodig deze thans alle te noemen. Elders werden zij reeds meermalen besproken. ⁶⁾ Wij willen slechts die bezwaren aangeven, die het verdere betoog kunnen steunen en preluderen op de gevolgde gedachtengang.

Er is reeds meermalen op gewezen, dat de op de genoemde wijze verkregen gegevens slechts uitsluitel geven over geïsoleerde symptomen en geen inzicht geven in de betekenis dezer symptomen in het totaal van het te onderzoeken phaenomeen. Daarom levert de interpretatie dezer gegevens grote moeilijkheden op. Het gevaar van voorafgaande, min of meer bewuste inzichten, van „inleggerij”, valt vrijwel niet te vermijden. ⁷⁾ In een discussie over de enquête-methode tussen dr Van Doornik en dr Perquin ⁸⁾ werpt laatstgenoemde de vraag op of Van Doornik de protocollen zijner jeugdige proef-personen interpreteerde vanuit zijn reeds aanwezig inzicht in de jeugdige ziel of dat het materiaal op zichzelf voor betrouwbare interpretatie vatbaar was. Het valt niet moeilijk in te zien, dat het eerste wel het geval moet zijn, alleen al omdat de keuze en formulering der vragen slechts juist kan geschieden vanuit een langdurige kennis en ervaring omtrent de jeugd. Vanzelfsprekend

⁶⁾ Een korte opsomming van bezwaren geeft b.v. dr. F. Roels: Handboek der psychologie III blz. 62—64.

⁷⁾ C. D. Saal: Hoe leeft en denkt onze jeugd. 1950. Voorwoord, blz. 5.

⁸⁾ in „Streven” Maart 1949 n.a.v. N. G. M. van Doornik: Jeugd tussen God en chaos, 1948.

zijn hierdoor de antwoorden gericht en mede bepaald. Ook hier is dus sprake van bepaalde inzichten, die aan het eigenlijke onderzoek voorafgaan.

Ydo wijst erop, dat een bepaalde hypothese het schema van het interview vormt. ⁹⁾ De interviewer moet zich al een idee over het onderwerp hebben gevormd voor het interview begint, een leidende gedachte, een hypothese. ¹⁰⁾ De hypothese berust op analyse van het probleem, dat men wil onderzoeken en dient gemaakt te worden vóór men de gegevens gaat verzamelen, omdat juist de hypothese aangeeft, welke gegevens men moet verzamelen. ¹¹⁾

Dit spel van inductie en deductie behoeft het quantitative onderzoek weinig zorgen te baren. Hier kunnen de feiten inderdaad de klaar geformuleerde hypothese aanvullen en corrigeren. Doch wat is in het kwalitatieve onderzoek een leidende gedachte, een hypothese? Verbergt zich dan in deze werkwijze geen *petitio principii*, geen vicieuze cirkel? Wat maakt hier een gegeven tot feit? Kunnen de „feiten” dan nog wel toetssteen der werkelijkheid zijn? Over deze en dergelijke vragen moet het kwalitatieve onderzoek zich klaarheid verschaffen op straffe van verwording tot ijdele constructie.

In de Amerikaanse literatuur komen deze problemen hier en daar om de hoek kijken. Pauline Young zegt, sprekend over het interview: „What is needed is not so much a proficiency in interviewing but social and psychological insight into *the nature of human nature* (cursivering door mij), into the operations and effects of human nature in and upon social organisation and social control.” ¹²⁾ Bingham en Moore doen een dergelijke uitspraak: „But even after interviewers have been cautioned against allowing general impression to masquerade in the guise of specific trait ratings, after they have been trained in drawing out and noting behavior indicative of the traits to be appraised, and after due allowance has been made for the positive correlations known to exist between favorable traits, there still remains a correlation between over-all evaluation of the person and specific trait ratings — a halo which cannot and should not be eliminated because it is inherent in the *nature of personality* (cursivering door mij), in the perceptual process and in the very act of judgement.” ¹³⁾ Annette Garrett wijst er op, dat elke situatie objectieve en subjectieve aspecten heeft. Zij bedoelt hier-

⁹⁾ Ydo, a. w. blz. 87.

¹⁰⁾ idem blz. 99.

¹¹⁾ idem blz. 87.

¹²⁾ Pauline V. Young: *Scientific social surveys and research*, 1946, blz. 175.

¹³⁾ W. van Dijke Bingham: *How to interview*, 1941, blz. 15 en 16. and B.C. Moore.

mede, dat elk mens de feiten persoonlijk verwerkt. Beide aspecten zijn onverbreekelijk met elkaar verbonden. De interviewer mag daarom niet blijven staan bij de objectieve feiten. Hij moet allereerst de situatie van de ondervraagde doorzien. Hiertoe is psychologische scholing onmisbaar.¹⁴⁾

Deze uitspraken duiden alle op het simpele feit, dat de onderzoeker, ook de sociograaf, mensen ontmoet in hun menselijkheid. Nergens blijkt men echter de verstrekkende consequenties hieruit te trekken. Daarom blijven er de genoemde onverteerbare vragen.

Een dergelijk moeilijk oplosbaar probleem vormt ook de representativiteit van het door middel van enquête of interview verkregen materiaal. Is nu voor het verkrijgen van inzicht in het sociale gedrag van fabrieks- of kantoor meisjes, de massajeugd, een streekarakter e.d., een onderzoek van 10, 20, 100 of 1000 gevallen voldoende? En naar welke maatstaven moeten in het aantal ondervraagden groeperingen worden aangebracht? De centrale vraag is hier: Hoe abstraheren wij ter verkrijging van algemeen inzicht van de vele individuele, locale en/of regionale verschillen? Het laat zich aanzien, dat voor de natuurlijke gedachtengang hierop nooit een afdoend antwoord te geven is. Alle fabrieksmeisjes, alle streekbewoners etc. kan men immers onmogelijk onderzoeken. En de representativiteit van een steekproef kan men althans voor het kwalitatieve onderzoek nooit bewijzen.¹⁵⁾ Ter „verdieping” van inzicht grijpt men dan naar de case study, welks conclusies echter beperkt en zeker niet algemeen geldig zijn. Ydo ziet dan ook het statistisch vergelijkend en het individueel psychologisch onderzoek als een dilemma. De voor- en nadelen van beide methoden van onderzoek vullen elkaar echter prachtig aan, zodat de wetenschap met een combinatie het meest is gediend. Met het individuele onderzoek kan men nieuwe gezichtspunten opdoen, die dan door het massale onderzoek op hun algemene toepasselijkheid dienen te worden getoetst.¹⁶⁾ Voor het kwalitatieve onderzoek rijzen dan weer de reeds eerder genoemde vragen. En het probleem der representativiteit blijft onopgelost.

De genoemde moeilijkheden zijn typerend voor de natuurlijk-positivistische gedachtengang. Deze gaat er van uit dat er een sociale werkelijkheid is waarvan bij nadere analyse bepaalde feitelijke gegevens te verkrijgen zijn, die fundamenteel zijn voor ons kennen. En dat deze sociale feiten mits geordend en geïnterpreteerd, op zichzelf voldoende

¹⁴⁾ Annette Garrett: *Interviewing its principles and methods*, 1947, blz. 13 en 14.

¹⁵⁾ de bespreking van de representativiteit door Groenman betreft uitsluitend het quantitative sociale onderzoek. Groenman, a. w. blz. 142 e.v.

¹⁶⁾ Ydo, a. w. blz. 83. Zie ook Groenman, a. w. blz. 74, 75.

zijn om een algemene kennis te verschaffen van de sociale werkelijkheid, ook van de zich daarin voordoende kwalitatieve fenomenen. Men ziet echter over het hoofd, dat men de sociale feiten slechts vanuit een bepaald beeld omtrent hun essentie i.c. mensbeeld kan benaderen. Van hieruit krijgen de feiten pas zin, worden zij überhaupt als feit gezien. Langs inductief-deductieve weg kan men hoogstens symptomen of indicaties verzamelen en samenhangen construeren, die op zichzelf omtrent de essentie der kwalitatief sociale verschijnselen geen of slechts vage onthullingen doen.

Zijn deze moeilijkheden nu onvermijdelijk en onoverkomelijk? Of wellicht het gevolg van bepaalde fouten in onze wetenschappelijke houding? Of moet de sociologie er van af zien om de menselijkheid der sociale verschijnselen te leren verstaan en zich alleen met de „objective facts”, met de sociale vormen bezighouden?

Liever dan ter beantwoording van de bovenstaande vragen in wetenschapstheoretische beschouwingen te vervallen, willen wij thans wijzen op de fenomenologische houding, van waaruit een andere kijk op de genoemde vragen mogelijk is. Deze houding kenmerkt zich door een bepaalde toewending tot de ons omringende verschijnselen. Zij is het gevolg van de ontdekking, dat wij vooral juist in onze wetenschappelijkheid leven in een wereld van door ons reflexieve denken gegeven betekenissen, in een wereld van symbolen of etiketten, die ons het contact met de realiteit zelf doen verliezen. Reeds Bergson heeft dit beslissend duidelijk gemaakt. In deze etiketten-wereld kunnen wij druk bezig zijn met analyseren en construeren, met het toepassen van inductie en deductie. Hiermede blijven wij echter buiten het eigenlijke zijn der verschijnselen omgaan. Het is Husserl geweest, die de ban van dit conceptuele denken definitief heeft doorbroken. Hij ziet in, dat elke wetenschappelijke kennis tenslotte wortelt in een meer diepgaande, onmiddellijke en integrale ervaring. Door zijn optreden is het dilemma van inductie en deductie afgewezen en een derde weg geopend, n.l. naar de verschijnselen zelf, zoals zij zich in de onmiddellijke ervaring voordoen. Hij wil over de symbolische, etikettenkennis teruggrijpen naar de oorspronkelijke, inzichtelijke kennis. Het is hem erom te doen de pre-reflexieve wereld, ce monde avant la connaissance dont la connaissance parle toujours,¹⁷⁾ zo volledig mogelijk te laten spreken. Daarom volhardt de fenomenoloog in zijn houding van „onthouding” tegenover elk oordeel of interpretatie van het conceptuele denken. Hij wil trachten woorden te vinden voor datgene wat achter onze etiketten verborgen

17) M. Merleau Ponty: *Phenomenologie de la perception*, 1945, Avant-propos, blz. III.

ligt. Dit onmiddellijk spreken der verschijnselen zelf eist een verfijnde woordkunst, waarbij echter de principiële ontoereikendheid van de taal nooit geheel kan worden overwonnen.

De fenomenoloog acht zijn taak te beginnen daar waar anderen met het toekennen van etiketten menen aan het einde te zijn. Zijn gehele houding kan worden samengevat in dit ene woordje: eigenlijk. Wat betekent arbeider of dorpeling, massageugd, onkerkelijkheid, traditie, gewoonte, stand, klasse, etc. „eigenlijk”? Een stap verder ligt dan de vraag: Wat is de mens eigenlijk voor wezen, dat hij ons als arbeider, massageugd, onkerkelijk, traditioneel etc. kan verschijnen, dat deze vormen überhaupt mogelijk zijn? Met deze vraag is de anthropologische probleemstelling onontkoombaar geworden, als vanzelf gegeven. Men ontkomt in het kwalitatieve onderzoek eenvoudig niet aan de noodzaak elke sociologische probleemstelling door *anthropologisch* inzicht te schragen en te doen voorafgaan. Dit is de consequentie van het simpele feit, dat de onderzoeker mensen ontmoet in hun menselijkheid. Het kwalitatieve onderzoek bestudeert aan deze mens geen zaken of opinies, doch vraagt naar de kennis van het menselijke, the nature of human nature, zelf.

Prof. Buytendijk wees er in zijn oratie¹⁸⁾ nog eens op, dat in de psychologie door de verdieping der problematiek een hernieuwde aansluiting van psychologie en filosofie m.n. wijsgerige anthropologie tot stand is gekomen. Dit leidt er toe dat de grenzen tussen zielkunde en wijsgerige anthropologie worden uitgewist. Dit geldt voor de sociologie in onverzwakte mate. Juist in het onderzoek van de mens in al zijn verschijningsvormen zal blijken, dat psychologie en sociologie in eenzelfde grondwetenschap n.l. de fenomenologische anthropologie samenvallen en dat van daaruit benadering der sociale realiteit slechts mogelijk is.

Prof. Plessner heeft reeds meermalen het verband tussen sociologie en wijsgerige anthropologie aangetoond. Aan elke sociologische beschouwing liggen categoriale structuren ten grondslag die al naar tijdperk en cultuur andere aspecten vertonen. Een stand in het oude Rome is anders dan in een burgerlijk-kapitalistische maatschappij. De concurrentie openbaart zich in de samenleving zowel vroeger als nu op verschillende wijze. Maar tenslotte zijn al deze verschijnselen vormen van mens zijn. En als zodanig spreekt zich daarin uit „die immanente Notwendigkeit, der das menschliche Leben in seinen variablen Daseinsweisen und Sachgebieten wesensmässig d.h. sinngemäss, gehorcht”. Het is de taak der philosophische anthropologie deze categorische voor-

¹⁸⁾ Prof. dr. F. J. J. Buytendijk: Het kennen der innerlijkheid, 1947.

waarden der sociale ervaringen, deze Sinngesetze, tot klaarheid te brengen.¹⁹⁾

Uit de fenomenologische houding vloeit eveneens voort, dat de verschijnselen, ook de sociale, slechts spreken in de ontmoeting van de mens in zijn menselijkheid d.w.z. zowel psycholoog als socioloog trachten de verschijnselen te analyseren in de totale concrete situatie. Dit is de enige wijze, waarop de onderzoeker tot de realiteit der kwalitatief sociale fenomenen kan doordringen. Hierop wijst ook de reeds geciteerde uitspraak van Annette Garret.

Uiteraard richt de sociologische analyse zich op de concreet-sociale situering. Daarbij kan de onderzoeker niet volstaan met allerlei „objectieve” gegevens omtrent het milieu en de gedragingen der individuen. Veeleer moet het hem erom te doen zijn deze milieufactoren in hun betekenis voor de mens te doorzien. Het milieu is immers geen positief gegeven, dat op elk individu gelijke uitwerking heeft. Zowel aanleg als milieu worden door elk mens persoonlijk verwerkt en verwerkelijkt. Elk geeft daaraan zijn subjectieve vorm. (vgl. de geciteerde uitspraak van A. Garrett). Van invloed wordt het milieu slechts in zoverre het wordt doorleefd zowel bewust als onbewust. Deze „Erlebniselwelten”²⁰⁾ zijn individueel verschillend, maar vertonen binnen dezelfde milieus ook een zekere gelijkenis door gelijkheid van het milieu in ruime zin. Er ontstaan zo in eenzelfde milieu geen *gelijke*, wel *gelijkende* situaties b.v. die van arbeider, dorpeling, lid van een stand e.d.m. Sociaal determinisme is hier uitgesloten. De sociologie is evenals trouwens de psychologie de wetenschap van het mogelijke, van bepaalde regels. Dit duidt op een methodisch indeterminisme, waarin het individu zijn vrijheid behoudt.

Door voorstudie en gesprekken met bij het milieu betrokken derden dient de socioloog allereerst de milieufactoren en omstandigheden, die mogelijk van invloed kunnen zijn naar aard en inhoud te leren kennen. Hij moet dus b.v. niet vragen: kennen deze arbeiders arbeidsvreugde, hoe staan deze jongelui tegenover de jeugdverenigingen e.d., doch: hoe is de aard van het werk, kan hierbij arbeidsvreugde worden onderzocht, biedt de jeugdvereniging mogelijkheden, die uit genetisch- en sociaal psychologisch oogpunt voor jeugdigen aanvaardbaar kunnen zijn? Hierbij moet vooral zijn eigen sociologische en psychologische kennis de doorslag geven. In de ontmoeting met de mensen zelf moet dan worden nagegaan, hoe deze factoren worden verwerkt en verwerkelijkt.

¹⁹⁾ Prof. dr. H. Plessner: Aspekte sozialer Gesetzmässigkeit, in: Das Problem der Gesetzmässigkeit, Hamburg 1949. Vgl. ook zijn lezing over: Sociologie en Anthropologie, Mensch en Maatschappij, September 1950. Hieruit is niet geciteerd, daar dit artikel vóór de publicatie van deze lezing geschreven was.

²⁰⁾ Deze term van Erwin Straus: Geschehnis und Erlebnis, 1930.

Hierbij is geen directe, technisch uitgebalanceerde vraagstelling nodig, doch meer een indirecte, vrije gespreksmethode, waarbij de onderzoeker observeert en de antwoorden in een directe intuïtie naar hun betekenis in het totaal der Erlebnisswelt weet te doorzien. De vaak onbewuste, alleen maar „geleefde” Erlebnisswelt kan immers niet worden afgevraagd, doch moet in geschoolde intuïtieve ervaring worden doorleefd. ²¹⁾

Ook Ydo heeft dit gezien, waar hij zegt, dat de proefpersoon zijn ware gevoelens niet kan formuleren. De observatie van de interviewer moet hier te hulp komen. Daarom zijn in zijn onderzoek de antwoorden resultanten van vragengroepen, waarbij vooral aan de spontane uitingen waarde is toegekend. ²²⁾ Niettemin is zijn indeling der antwoorden nog te abstract-schematisch. Zowel vragen als antwoorden zijn nog te veel rechtstreeks gebaseerd op de van te voren geconstrueerde situatie, waaraan hoofdstuk VIII van zijn boek geheel is gewijd. Daardoor oordeelde hij met verstandsconstructies over aan deze mensen afgevraagde zaken. Hij leerde meer hun opinies dan hun ware gevoelens kennen. ²³⁾ De methodische consequenties voor de kennis der Erlebnisswelt heeft hij niet voldoende doorzien.

Meer dan een technisch procédé is o.i. het interview in het kwalitatief sociale onderzoek dan ook allereerst een middel om door indirecte vragen en geschoolde observatie de Erlebnisswelt zoveel mogelijk te doorleven. In het ongedwongen vertrouwelijke gesprek openbaart zich de mens in zijn wereld, in zijn landschap, zoals de psychiater dr. J. H. van den Berg in navolging van Straus dit zo kenschetsend noemt. Daarbij let de geschoolde onderzoeker vooral op die momenten, waarin de mens — zoals de taal dit zo treffend uitdrukt — doorheen zijn woorden en gedragingen zichzelf verraadt. Nabeleven, introspectie of analogie met eigen innerlijk zijn hier slechts onwerkelijke, theoretische constructies. In werkelijkheid treedt ons de mens in zijn landschap onmiddellijk tegemoet. ²⁴⁾

In dit landschap ligt voor de socioloog het sociaal karakteristieke, de sociale mentaliteit zo men wil, verborgen. Hij ontmoet hierin het

²¹⁾ Ter verduidelijking zij hier nog gezegd, dat met deze opmerkingen allermint een soort mysterieuze éénwording van de onderzoeker met zijn object wordt bedoeld. Dit is niet alleen onmogelijk, maar ook verwerpelijk. Immers waarlijk verstaan houdt altijd, naast een zekere vertrouwdheid, een vervreemding, een distantie nemen in. Veeleer dan een tekort is deze „afstand”, dit buitenstaander blijven, voorwaarde voor elk individueel en sociaal onderzoek. Wij begrijpen de ander niet op grond van een éénwording of een „zich verplaatsen in”, maar op grond van onze medemenselijkheid.

²²⁾ Ydo a.w. blz. 113.

²³⁾ Ook Groenman schijnt 'n dergelijke mening te zijn toegedaan, vgl. noot 28 op blz. 46.

²⁴⁾ Vgl. dr. J. H. van den Berg: Menselijk lichaam, menselijke beweging. Ned. Tijdschrift voor Psych. 1950, afl. 4, blz. 280 en 296.

arbeiderachtige, het boerachtige, het dorpsachtige, het massageugd-achtige, het stand-achtige. Deze ontmoeting kan hij niet met definitieve toeplassen, doch hij moet deze sociale fenomenen vanuit onmiddellijke intuïtieve beleving tot woorden laten komen. Dit zijn de zaken zelf, waarop Husserl reeds doelde, waarvan de antropologie de menselijke inhoud als *Sinngesetz* kan funderen en verduidelijken. Wij zijn zo licht geneigd juist deze „zaken” over het hoofd te zien of met een verstandelijk etiket af te doen.

Zo kan dan de onderzoeker in het enkele geval, in het concreet-bizondere, het algemeen karakteristieke, typische, terugvinden of liever ontdekken. Daarbij verschijnt dit karakteristieke vooral daar, waar het niet gebonden is aan een dwingend bepalende situatie. Zo zal b.v. het dorpsachtige zich eerder openbaren in de vrije tijd der dorpsbewoners dan in hun arbeid in fabriek of werkplaats, die allen een bepaald gedrags-schema dwingend oplegt. Het zojuist gezegde houdt echter niet in, dat de onderzoeker met de bestudering van één enkel geval kan volstaan. Bij de analyse van meerdere gevallen wordt dit karakteristieke duidelijker en bij herhaling zichtbaar. Dit is geen verkapte inductie omdat de fenomenoloog *in* het enkele geval, zij het soms vaag en onduidelijk, reeds datgene toesprekt, waartoe het inductieve onderzoek pas *na* bestudering van vele gevallen meent te kunnen concluderen, doch waaraan het principiëel voorbijgaat.

Men zou kunnen menen, dat de onderzoeker op deze wijze komt tot het opstellen van ideaaltypen van b.v. het fabrieksmeisje, de boer, de massageugd. Deze mening is echter onjuist. Het ideaaltype in de zin van Max Weber is een door reflectie gewonnen constructie. Het komt tot stand na een overzicht van de belangrijkste verschijningsvormen, waaruit de meest „wezenlijke” trekken naar voren worden gehaald. Het ideaal type heeft allereerst heuristische waarde. Zelf komt het niet in de werkelijkheid voor, het is een „ideaal” type. Het fenomenologisch karakteristieke openbaart zich daarentegen in de verschijnselen zelf, vormt a.h.w. het gebinte der werkelijkheid. Vandaar Husserl's opmerking, dat de fenomenologie het enig ware positivisme kan worden genoemd.

In het licht van het bovenstaande kan nu het probleem der representativiteit principiëel anders worden gesteld. Immers is in het exemplarisch, concreet-bizondere het algemene reeds te onderkennen. Daarbij kan het uitgebreide, empirisch onderzoek verduidelijken, aanvullen en corrigeren. Fenomenologische analyse en empirisch onderzoek sluiten elkaar niet uit, doch gaan hand in hand. Daarbij zal het moeten nagaan, bij wie en waar het karakteristieke zich voordoet. Zo is het b.v. mogelijk, dat in de Groninger hereboer het boerachtige heeft plaatsgemaakt voor de

typische ondernemer. En dat b.v. in stedelijke centra evengoed het typisch dorpsachtige wordt gevonden. ²⁵⁾

Dit alles eist een vrij langdurige omgang en de opbouw van een vertrouwenshouding. Dan kan de onderzoeker onbevooroordeeld en vrij waarnemen ook op die gebieden, waarop de mensen zelf vaak geen bewuste inzichten of handelwijzen tonen. De opvoeding, de gezinsband, de houding tegenover arbeid en de andere sexe e.d. kan men niet navragen, alleen slechts waarnemend duiden. Directe vragen stellen iemand altijd tegenover zichzelf, waardoor een objectivatie van symptomen wordt verkregen om welks directe verstaan het juist te doen is.

Zo is het begrijpelijk, dat de descriptieve, a-tendentieuze roman van zo grote sociologische waarde is, temeer daar juist de kunstenaar in verhoogde mate de gave bezit om het karakteristieke van de waargenomen verschijnselen in woorden weer te geven. Geenszins bedoelen wij hiermede de copieerkunst des dagelijkschen levens, hoewel ook hieruit een bepaalde sfeer, een bepaalde mentaliteit zo men wil, kan oprijzen. Veeleer is het ons te doen om die kunstenaars, die in treffende beelden of vergelijkingen het essentiële der sociale verschijnselen in woorden weten te vatten. Nog onlangs uitte een Amerikaans socioloog de klacht: "It is a rare monograph which gives the reader the satisfying feeling of knowing the people in the way he knows them after reading a good novel". Volgens hem is de sociale wetenschap nog teveel gericht op de vorm, het skelet of — zo zouden wij zeggen — het etiket. ²⁶⁾ Daarom wil hij zich wenden tot gezinsstudies, omdat "it enables one to get at the meaning of institutions to individuals — d.i. de Erlebniswelt. — It helps us to get beyond form and structure or, to use Malinowski's terms, it put flesh and blood on the skeleton. ²⁷⁾

²⁵⁾ Ook het onderscheid tussen sociografie en sociologie kan zo wellicht duidelijker worden gezien dan doorgaans nog het geval is. Veel verbreid is de mening, dat de sociografie zich bezighoudt met het concreet-bizondere, de sociologie met het algemeen wetmatige der sociale verschijnselen. Deze formule is aanvaardbaar, als zij doelt op een onderscheiding, geen scheiding tussen de beide vakken. Ook de sociograaf zal zich althans in het kwalitatieve onderzoek, moeten richten op het algemene of karakteristieke der concreet-bizondere verschijnselen. Eerst dan kan hij de sociale verscheidenheid naar waarheid zien en haar zin verlenen. In de bekende sociologische literatuur leeft reeds de gedachte, dat de sociografie zonder een zekere algemene begripsvorming niet te denken is. Volgens Prof. Bouman is de scheiding dan ook niet scherp te trekken en hangt deze af van de aard van het onderzoek. (Prof. dr. P. J. Bouman: Sociologie, begrippen en problemen, 4e druk, blz. 20 e.v.).

²⁶⁾ Dit geldt wel heel sterk voor de sociografische beschrijvingen van het bevolkings- of groeps karakter. Hier tracht men allerlei uiteenlopende, moeilijk adaequaat te interpreteren opinies van derden over dit groeps karakter te persen in een bepaald abstract schema, meestal dat van Heymans, waarvan de begrippen a.h.w. om nadere analyse schreeuwen.

²⁷⁾ Oscar Lewis: An anthropological approach to family studies, The American Journal of Sociology, March 1950, blz. 471.

In het bovenstaande kwam de observatie reeds enige malen als belangrijk hulpmiddel voor het sociale onderzoek naar voren.²⁸⁾ Als methode is zij nog nergens in de sociologische literatuur nader uitgewerkt. O.i. dient in het kwalitatieve onderzoek de ongedwongen observatie boven het interview te worden gesteld, hoewel de grenzen niet scherp te trekken zijn. Want ook in het interview speelt — zoals wij reeds zagen — de observatie een belangrijke rol, waar de onderzoeker doorheen de uitingen en gedragingen van de ondervraagde in een onmiddellijke intuïtieve ervaring het sociaal karakteristieke tot woorden moet laten komen. Interpretatie der antwoorden alleen is hier principiëel onvoldoende.

Uiteraard blijft het interview, evenals de enquête, in het quantitative sociale onderzoek een middel ter verkrijging van exacte gegevens of bepaalde opinies, dat door technische verbeteringen tot een zekere graad van volmaaktheid is op te voeren. Het quantitative onderzoek blijft van grote waarde, niet in het minst omdat men hiermede soms niet eerder of slechts vaag vermoede kwalitatieve verschijnselen en processen op het spoor kan komen. Voor het verkrijgen van inzicht in de menselijke inhoud dezer verschijnselen is het echter ten enen male ontoereikend.

Het spreekt vanzelf, dat het thans gezegde voor bredere uitwerking en nadere detaillering vatbaar is. Dit zal echter pas goed mogelijk zijn als ook de sociologie met de fenomenologisch-anthropologische houding wordt geconfronteerd. Niet alleen zal de sociologie deze confrontatie welbewust moeten zoeken, maar zelfs zal zij juist door het toenemende praktisch kwalitatieve onderzoek meer en meer tot deze confrontatie worden gedwongen.

²⁸⁾ Groenman noemt de „participerende waarneming” een belangrijk middel om door te dringen tot de innerlijke beweging der mensen, tot hun ware motieven, tot hun ideeënfeer. Daarom had hij graag als „aanvulling” op Ydo's onderzoek naar de arbeidsvreugde een participerende waarneming gezien. Groenman, a. w. blz. 115.